

Получено: 20/VI 1926г.

Д-р. Арнаут
II 1149

~~III - 9 - 75~~

С. С. Бобчевъ.

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКИЯТЪ АРБИТРАЖЪ И РУСИЯ.

(Отпечатъкъ отъ Българска Сбирка, год. XX, кн. 7).

Въпросътъ за сръбско-българския арбитражъ и днесъ има не само едно историческо значение. Напротивъ, той е отъ голѣмъ актуаленъ интересъ. И дълго врѣме ще занимава той видно мѣсто между текущитѣ въ България изучвания върху причинитѣ на погрома и злочестинитѣ на страната. У насъ има даже такива политики, които въ прѣдвидения въ договора отъ 29 февруарий 1912 г. арбитражъ виждатъ едно фатално нѣщо. Тѣ разсждаватъ горѣ-долу така :

1. Арбитражъ между България и Сърбия не трѣбваше никакъвъ. Необходимо бѣше въ договора да се разграничатъ спорнитѣ области въ Македония така, че да не остава мѣсто нито за споръ, нито за арбитражъ.

2. Русия, избрана за арбитъръ, имаше интересъ да забави арбитража. И тя направи това умишлено съ цѣль да даде врѣме на Сърбия да се загнѣзди въ македонскитѣ земи и да заговори енергически, като заяви, че не може да отстъпи на България това, което е прѣвзела. Русия можеше, ако бѣше искала, да застави Сърбия веднага да се подчини на арбитража, но руската дипломация не прояви нужната ревностъ и енергия.

3. Сърбитѣ не искаха да се извърши договорния арбитражъ; тѣ поискаха да се ревизира договора отъ 29 февр. 1912 г. И ако приеха, най-сетнѣ, единъ арбитражъ, той бѣше върху широка база, и щѣше да бжде противъ насъ. Ако ли арбитражътъ би билъ въ наша полза, сърбитѣ не щѣха да се подчинятъ на издаденото отъ височайшия арбитъръ рѣшение.

Въ тази наша статия твърдѣ на кратко ще разгледаме въобщо въпроса за тоя арбитражъ и до колко горнитѣ сждения върху него сж основателни.

I.

Сръбско-българскиятъ договоръ отъ 29 февруарий 1912 год. прѣдвиждаше двоякъ арбитражъ. Въ тайното приложение къмъ ст. 2-а се говорѣше за арбитражъ, при който Рускиятъ императоръ имаше да се произнесе за раздѣлата на така наречената спорна зона. Другиятъ арбитражъ се съдържаше въ чл. 4 отъ договора и той се отнасяше до всѣки споръ по тълкуване или прилагане на договора.

Каквото и да се говори за февруарския договоръ той бѣше едно велико историческо дѣло. Той създаде на Балканитѣ единъ съюзъ на държави, единъ блокъ, който бѣше справедливо нареченъ въ висшата дипломация на Европа — една нова велика сила. Не бѣше, наистина, лесна работа да се примирятъ и съюзятъ тѣзи малки държавици на П-ва. Необходимо бѣше всѣка отъ тѣхъ да направи отстъпки, да пожертвува нѣщо отъ своитѣ въжделѣния, стремежи и надежди. Безъ жертви нѣмаше договоръ, нѣмаше съюзъ, не можеше да има и съюзнишка противъ Турция освободителна война. А тая война, както видѣхме ¹⁾, се налагаше. Тя бѣше станала такава историческа необходимостъ, щото забавянето ѝ можеше да бжде фатално за балканцитѣ въобще, не само за мирнитѣ населения въ европейскитѣ владѣния на Турция.

Въ врѣме на прѣговоритѣ за сръбско-българския съюзъ възкрѣсватъ старитѣ домогвания на сръбския шовинизъмъ, макаръ и значително урѣзани. Сърбитѣ отдавна бълнуваха за изходъ на море, което за тѣхъ бѣше жизнена необходимостъ. И понеже не можеха да излѣзатъ на Синьо море, тѣ погледваха съ ревниво око къмъ Бѣло. И тая перспектива — излазътъ на Егейско море — ги караше да ламтятъ за Македония, безогледно чия е тя, безогледно какъвъ е етническиятъ съставъ на тѣзи многострадални български земи. Тая перспектива правѣше толкозъ по жестоки пропагандиститѣ на сръбизма въ земитѣ на длъжъ и отъ двѣтѣ страни на Вардара. Тѣ бълнуваха Солунъ, а за него трѣбваше да минатъ прѣзъ Скопие и Велесъ. Но . . . прѣдъ необходимостта тѣ трѣбваше да отстъпятъ. Ни едно българско правителство не се съгласи да допусне сръбитѣ да дѣлятъ съ насъ сфери на влияние южно отъ Шаръ въ Македония, както особено настоятелно се искаше това отъ кралъ Александъръ въ врѣме на посѣщението му въ София прѣзъ 1897 г.²⁾ Гледището на Д-ръ Стоиловъ, първи министъръ на България тогазъ, и на всички просвѣтени българи е било винаги: южно отъ Шаръ-планина нѣма сръбски елементъ, всичко тамъ е българско, както сѣверно отъ Шаръ българитѣ нѣматъ никакви териториални претенции.

Отрѣзвението въ сръбскитѣ срѣди се произвеждаше, макаръ и съ бавенъ темпъ, защото и тѣ виждаха, че Македония може да стане жертва на южно-славянски неразбранщини. На 1904 г. Сърбия се съгласи съ бѣлг. правителство да не противодѣйствува поне на една автономна Македония, но поиска Скопския санджакъ да се отнесе къмъ териториалната зона на Стара Сърбия. Българското правителство не прие. Сега обаче, прѣдъ нависналата опасностъ и налаганата необходимостъ трѣбваше да се дойде до едно споразумѣние. Правителството на народняци и цанковисти не пропускаше върното гледище: на югъ отъ Шаръ нѣма сръбски елементъ. Това

¹⁾ Българска сбирка, кн. 5, т. г.

²⁾ Вижте подробности въ моята статия: Сръбско-български сфери на влияние и спорна зона въ Македония. Бѣлг. Сбирка, 4 кн. т. г.

е и принципа, прокаранъ въ февруарския договоръ, обаче, българското правителство бѣше принудено да направи една отстъпка и то я направи, съвсѣмъ не съ леко сърдце; то, по необходимостъ се съгласи да създаде една спорна зона, която се очертаваше съ линията, теглена отъ Голѣмъ връхъ, по-горѣ отъ Криворѣчна паланка, и стигаше до Охридското езеро при Струга. Отъ тази линия на сѣверъ до Шаръ е Скопско. Всичко на югъ отъ тази линия и на изтокъ отъ Родоба оставаше за българска сфера на притежание. Впрочемъ, по спорната зона имаше да се произнесе окончателно върховниятъ арбитъръ. Рускиятъ императоръ, комуто се прѣдоставяше правото да прокара върху тая спорна зона раздѣлителна линия, която, обаче, въ никой случай не можеше да слѣзе по-южно отъ линията Голѣмъ връхъ — Струга. По тоя начинъ сърбитѣ официално признаха българския характеръ на всички македонски земи на длъжъ по цѣлия Вардаръ.

Но, питатъ, защо арбитражътъ се прѣдостави на руския императоръ? Единъ пжтъ установенъ тоя арбитражъ, понеже безъ него не можеше, както не можеше безъ една спорна зона, нѣмаше другъ третейски сѣдия, който да има пълното, абсолютното довѣрие на България и Сърбия. България, особено, не можеше и да помисли, че има за цѣльта по-компетентно лице отъ внука на Царя-Освободителъ, който начерта картата на България въ С. Стефано.

II.

Войната даде неочаквани и бързи, даже шеметни успѣхи и добивки на Балканцитѣ. Къмъ съюза на България и Сърбия бѣха се присѣединили на бърза ржка Гърция и Черна Гора. Четиритѣ балкански съюзници мобилизираха едновременно (17 септ.), почнаха войната едновременно (5 окт. 1912 г.) и Европейска Турция въ единъ мѣсець бѣше сломена, разбита и унищожена.

По стратегически и географически съображения, българската армия трѣбваше да се разправя съ главния и винаги подновяванъ напоръ на турската армия на Марициния или Тракийски театъръ на войната. Сърби и гърци имаха износното и щастливо положение да се разправятъ съ малко турски войски и да завзематъ бърже-бърже всички македонски области отъ двѣтѣ страни на Вардара, гдѣто тѣ се намираха като на почивка.

Не се мина дълго врѣме, и у гърци и сърби се заражда и развива охотата да си останатъ въ завзетитѣ мѣста. Впрочемъ, има данни да се твърди, че сърбитѣ не сж били добросѣвѣстни още въ момента и слѣдъ сключването на самия февр. договоръ. Една депеша отъ бълг. консулъ въ Солунъ Шоповъ слѣдъ подписването на договора разправя за извъндоговорни домогвания на сърбитѣ³⁾. Но това изкушение се засили, когато еднитѣ и другитѣ съюзници се сприказаха и намѣриха, че иматъ еднакви вкусове и желаня, тъкмо противни на българскитѣ. И почна се въ Македония, завзета

³⁾ Рѣчь на Н. Геннадиевъ, стр. 210.

отъ сърби и гърци, върволицата отъ насилия и посѣгания на българския елементъ, които скоро се изродиха въ явно прѣслѣждане и изтрѣбление всичко що бѣше българско.

Сръбско-българскиятъ съюзъ бѣше поставенъ на тежко изпитание!

И гърцитѣ, по-особено сърбитѣ се показваха много ожесточени въ прокарването на веднѣжъ намисленото си намѣрение: да си раздѣлятъ българска Македония, безъ участието на българитѣ, да си задържатъ прѣвзетитѣ земи. И изпратиха се въ Европейскитѣ държави, особено въ Русия, редица емисари да пишатъ, да проповѣдватъ и да агитиратъ за това ново сръбско право. Заговориха явно и за това, че договорътъ не е вече въ сила, че той е нарушенъ отъ българитѣ и, слѣдователно, подлежи на измѣнение. Едно криво тълкуване, което по своята субективностъ, биеше въ очи. Цѣльта на договора бѣше главно освободителната война и даването всички сили и сръдства за нейния успѣхъ. България изпълни точно своитѣ задължения. Спорътъ, прочее, се ограничаваше върху едно: какъ да стане териториалното разпрѣдѣление. Това, колкото се касае за сърби и българи, бѣше прѣдвидено въ февруарския договоръ. Върховниятъ арбитъръ трѣбваше да встѣпи въ правата си: било за да се произнесе по териториалното разпрѣдѣление, било за да се произнесе по изпълнението и тълкуването на договора.

Възраженията на сърбитѣ, които се формулираха отъ министъръ-прѣдседателя Пашичъ въ неговата до насъ нота отъ 12 май 1913 г. имаха сжщото съдържание. Пашичъ държеше 1. че България не изпълнила извѣстни задължения: 2. че Сърбия направила повече отъ колкото била длъжна; 3. че тя била лишена отъ излазъ на Адриатическо море; 4. че България вземала непрѣдвидено — Одринско.

Безъ посрѣдничество, ставаше явно, балканцитѣ не можеха се споразумѣ. Това полица доста отъ рано. Това стана явно, когато се почнаха грѣцко-сръбскитѣ насилия и опити да проникнатъ въ мѣста, вече окупирани отъ българскитѣ войски. Нѣщо повече. Недобросъвѣстността на българскитѣ съюзници се илюстрира скоро и въ прѣговоритѣ имъ за дѣйствия противъ България. Въ това врѣме, когато българската армия върна на съюзнишката си задача, сдържаше турския напоръ при Чаталджа и Булаиръ, гърци и сърби правяха прѣговори и съглашение противъ България. Това бѣше единъ актъ, който напомняше *Fides Punicæ*, както характеризира поведението на гърцитѣ въ Солунъ професоръ и академикъ М. М. Ковалевски, членъ на Руския Господарственъ Съвѣтъ.

Българското правителство се държа коректно до край. На Пашичовитѣ и въобще на сръбскитѣ домогвания, то отговаряше: „Договорътъ е изпълненъ отъ насъ въ всички точки, Вие сърби, не сте направили нищо, извънъ договора. Ние, българи, не сме пропуснали нищо, отъ което бѣхме длъжни да не направимъ: нашитѣ жертви, напротивъ, сж несравнено по-голѣми отъ вашитѣ, и отъ ония, за които можеше да се считаме задължени. Въ договора ни

нѣма задължение да ви снабдимъ съ излазъ на Адриатическо море, както нѣма ограничение за насъ да вземемъ Одринско“. И българското правителство сочеше правилното разрѣшение на спора — договорния сѣдия — върховния руски арбитъръ. Изострянето на спора за владѣние и разграничение между спорящитѣ особено се засиля къмъ края на м. мартъ 1913 г.

Но питатъ, защо върх. арбитъръ се забави толкозъ много? Защо той не наблѣгна по-енергически върху сърбитѣ за да ги накара да влѣзатъ въ задълженията си?

На тия въпроси отъ руска страна се отговаря приблизително така: Русия направи всичко, що зависѣше отъ нея, за да еразуми балканцитѣ да останатъ въ рамкитѣ на договорнитѣ си задължения. Тя постоянно съвѣтваше мирно и дружно уреждане чрѣзъ взаимни отстъпки по всички спорове. Още на 12 априлъ Имп. правителство заявява, че дири и съвѣтва начина за изравняване разногласията. То прѣдложи свиждане на министритѣ прѣдседатели. Русия треперѣше прѣдъ мисълта, че може да стане едно военно стълкновение, при което февр. договоръ, който е въ полза на България по своитѣ териториални разграничения, пропада.⁴⁾ Русия не можеше, обаче, формално да встъпи въ правата си на върх. арбитъръ прѣди сключването на Лондонския договоръ: 1. защото не се знаеше какви сж окончателно добивкитѣ, които трѣбваше да бждатъ прѣдметъ на общо споразумѣване; 2. защото въ самия договоръ, който прѣдвиждаше арбитра, се казваше ясно, че арбитрѣтъ ще пристъпи къмъ службата си, ако потрѣбва, слѣдъ подписването на мира.

III.

На 17 май въ Лондонъ се подписа мирниятъ договоръ между съюзницитѣ, отъ една страна, и Турция, отъ друга. Наставаше моментътъ за ликвидацията. България оставаше на своето гледище: арбитражѣтъ бѣше неминуемъ. Сърбия, обаче, продължаваше да се държи на положението: договорѣтъ е нарушенъ, измѣненъ, необходима е ревизията му. Съ други думи, Сърбия правѣше най-голѣми усилия да се изплъзне отъ договорния арбитражъ.

Крайната недобросвѣстностъ на сърбското правителство се сломи до нѣйдѣ отъ московската депеша на руския Императоръ (26 май), въ която Николай II заявяваше за своята готовностъ да встъпи въ тежката роль на върховенъ арбитъръ, като напомняше безъ забикалки грамадната отговорностъ прѣдъ славянството на тогозъ, който почне военни дѣйствия за уреждане спора. Тѣзи война бѣше наречена прѣдварително „une lutte criminelle“.

Въпрѣки неудовлетворителния отговоръ на сърбския кралъ, слѣдъ настояванията на С. Д. Сазоновъ, сърбското правителство, съ голѣми мъчнотии, най-послѣ, прие, и заяви, че е готово да иде на арбитражъ върху широка основа. На 9 юний бѣха получени извѣстия, че и Сърбия, и България прѣдоставятъ на върхов-

⁴⁾ Руска Оранжева книга, Сазоновъ до Неклюдовъ отъ 15 апр. 1913 г.

ния посрѣдникъ да се произнесе. Поиска се отъ двѣтъ спорящи страни въ 4 дневенъ срокъ да си прѣдставятъ мемоаритѣ — изложения на своитѣ домогвания. На 13-й юний сѣрбското правителство изпроводи единъ мемоаръ, който съдържаше познатитѣ възражения, но, приемайки арбитража, прѣдоставяше на руския монархъ да каже своето слово. Не можеше да се праща мемоаръ безъ съгласие за арбитражъ, та макаръ широкъ. Сжщото направи и българското правителство.

Критикуватъ, че сѣрбското правителство не приело „арбитража безъ резерва“, а го приело върху нѣкаква широка база. Това е вѣрно, безспорно. Но „арбитражътъ върху широка база“ бѣше пакъ въ кръга на договора, защото февр. договоръ съдържаше двѣ наредби за такъвъ арбитражъ: въ ст. 2 на тайното прилож. и въ 4 ст. Рускиятъ Императоръ имаше да се съобразява по свое разбиране, съ тѣзи двѣ наредби, но въ всѣки случай, не вѣнъ отъ договора. Тия, които сж запознати съ вжтрѣшната страна на работата, като сравняватъ извѣстнитѣ вече обнародвани документи, могатъ да твърдятъ смѣло:

1. Арбитражътъ наистина щѣше да стане на широка основа (по чл. чл. 2. прил. и 4. дог.), но въ всѣки случай съгласно и въ рамкитѣ на договора;

2. Рускиятъ върх. арбитъръ не можеше да не даде пълното право на България, съгласно съ договора, както тържествено бѣше и заявилъ въ своята московска телеграма.

Това е цѣлата истина.

⁵⁾ Руск. оранж. книга, стр. № № 238, 242, 245, 246, 247. Тоя номеръ (247) депеша отъ Сазонова до посланицитѣ въ София и Атина отъ 11 юний, гласи: „Като безспорно доказателство на лоялността и примирителното настроение на сѣрбското правителство ще служи получаването на мемоара му, съдържашъ, че Сѣрбия ще се подчини на арбитража на Русия“.

Интересни сж и слѣднитѣ свѣдѣния, съобщени още тогава отъ нашата Бѣлг. Телегр. Агенция, които изчерпватъ въпроса да ли Сѣрбия е приела арбитража или не:

Бѣлградъ, 17 юний: Въ отговоръ на тритѣ интерпелации, министър-прѣдседателътъ г-нъ Пашичъ, изложи историята на развоя на конфликта. Г-нъ Пашичъ заявява:

„... Прѣдъ видъ на противоположното положение на двѣтъ правителства (българското и сѣрбското), руското правителство покани Сѣрбия да участвува въ Петербургското съвѣщание и да приеме руския арбитражъ; сѣрбското правителство се отзова на тая покана, подъ резерва, че арбитражътъ ще се извърши върху широка основа. Отъ руска страна отговориха — продължава г-нъ Пашичъ — че императорътъ не може да допусне никакви резерви. Вслѣствие на туй, налагаше се нуждата да вземемъ ново становище по арбитража“.

„Слѣдъ като се убѣди по-късно, че рускиятъ арбитражъ ще се извърши на широка основа и че сѣрбско-българскиятъ споръ ще бжде разгледанъ едновременно съ грѣцко-българския, сѣрбското правителство рѣши, че може да приеме руския арбитражъ“.

Сжщия день отъ Бѣлградъ, телеграфираха на извѣстната агенция „Хавасъ“:

Бѣлградъ, 17 юний: „Скупщината удобри участието на Сѣрбия въ Петербургската конференция и приемането арбитража на руския царъ“.

И България щѣше да получи най-малко онова, което ѝ бѣше дадено въ Санъ-Стефано, и повече Одринъ. И балканцитѣ щѣха да се споразумѣятъ за да продължатъ своя блокъ, своя съюзъ, толкозъ необходимъ тѣмъ за да бждатъ силни, свободни, независими. Защото, сѣрбско-българскиятъ споръ бѣше важниятъ. Гръко-българскиятъ бѣше въ онова врѣме, много лесенъ, сравнително. Единъ своеврѣмененъ арбитражъ щѣше и на тоя споръ да тури край, както се искаше отъ руската дипломация, която и за двата спора настояваше да иска паралеленъ арбитражъ.

По тоя начинъ Русия и цѣлото славянство щѣха да иматъ право да се поздравятъ съ едно ново мирно тържество. Рускиятъ царъ имаше да извърши една нова всесвѣтска миротворческа работа и тристалѣтието на Романовската династия щѣше да се завърши съ единъ драгоцѣненъ вѣнецъ, а на Балканитѣ щѣше да се запази новата велика сила — Балканския съюзъ.

Вѣроломството обаче на гърци и на сѣрби угаси тоя свѣтълъ лучъ. Съ постоянното си прѣслѣждане и изтрѣбление на българския елементъ въ македонскитѣ земи, съ изгонването на българскитѣ архипастири, съ затварянето на българскитѣ училища и черкови, съ запрѣтването на българския езикъ, гърци и сѣрби извикаха негодуванието, възмущението на българскитѣ срѣди. Отиването на българския министъръ-прѣдседателъ въ Петербургъ се забави... Настана и 16 юний. Това бѣше единъ фаталенъ, безуменъ, прѣстѣпенъ день, но обясняванъ съ грѣцко-сѣрбското поведение. Атмосфера за него бѣше отдавна създадена. „Прѣстѣпното безумие“ я използва и почна...

Почна междусъюзнишката война, която осуети арбитража, докара погрома на България и доведе до Букурещкия миръ и Цариградския договоръ. България бѣше изолирана, изоставена, ограбена и несправедливо нападана дори отъ братя славяни. Това е най-тежката болка, която и до сега тежи като планина върху сърдцето на българското общество, голѣма частъ отъ което се пита: „Кждѣ бѣше въ това врѣме идеята за славянската взаимность? Кждѣ бѣше Русия?“ ...

Въ такива случаи се забравятъ прѣдупрѣжденията, правени така внушително... Кому е лесно да подири и намѣри само въ себе си причинитѣ на своитѣ нещастия? И, наистина, само у насъ ли бѣха тѣ, тѣзи причини?...

Сега, България, въ осакатенитѣ си граници, дири въ себе си мощъ и вѣра за едно възкрѣсяване, обновление и величие върху културно-духовна почва. И тя вѣрва въ своето свѣтло бждеще.

IV.

Още една дума за арбитража, прѣди да свършимъ. „Всичко това, що обяснявате за арбитража, е вѣрно. Но вѣрвате ли, че той ако се извършеше въ наша полза, сѣрбитѣ доброволно щѣха да се подчинятъ на рѣшението на руския императоръ? Кой щѣше

да изпълни това рѣшение? И не щѣхме ли пакъ да дойдемъ до военно стѣлкновение. 16 юний щѣше само да се отсрочи!“

Отговаряме :

Щѣше да бѣде наистина крайно интересно да видимъ и това чудо : Рускиятъ императоръ, възъ основа на мемоаритѣ на двѣтѣ спорящи страни — Сърбия и България — произнася своето рѣшение. а сърбитѣ не щатъ да му се подчинятъ! Ние не вѣрваме въ подобенъ изходъ. — „Кой щѣше да изпълни това рѣшение“? питатъ, Самитѣ сърби, твърдимъ ние. И ако тѣ не щѣха да изпълнятъ това рѣшение, ние бѣхме увѣрени, че всички велики сили, не говоримъ вече за тия отъ тройното съглашение, щѣха да накаратъ Сърбия да се езекутира, защото освѣнъ силитѣ на тройното съглашение, Германия, и Италия бѣха за арбитража. Че можеше ли слѣдъ всичко това да упорства Сърбия? . . .

Сърбия щѣше противъ волята си да се подчини. И войната щѣше сигурно да се избѣгне.

Но дори, ако войната би се наложила, слѣдъ рѣшението на върховния арбитъръ, намъ, за да изпълняваме това рѣшение . . . тогазъ, при какви различни условия щѣше да бѣде нашата война противъ сърбитѣ? . . .

Първо. Ние щѣхме да имаме не само моралното, но и формалното право прѣдъ цѣлъ свѣтъ. Общественото мнѣние на цѣлото славянство и на цѣлъ културенъ свѣтъ щѣше да крѣпи нашитѣ мишци.

Второ. Ние щѣхме да имаме съ Сърбия единъ двубой. Румжния не щѣше да смѣе по никой начинъ да мръдне отъ мѣстото си. А това значеше да свършимъ войната си въ най-късо врѣме.

Трето. Турция не можеше да иде въ Одринъ и да завземе Тракия, подражавайки примѣра на Румжния.

Но . . . защо говоримъ за война? Тя не можеше да бѣде.

Сърбия щѣше да се подчини. Щѣше да има една голѣма България, една широка Сърбия, една значителна Гърция, една засилена Черна-Гора. Балканскиятъ съюзъ щѣше да си остане съ исправено и гордо чело, като велика сила и щѣше да служи за защита на независимостта и интереситѣ на съюзницитѣ.

Обаче, повтаряме, съюзнишкото коварство и настѣпилиятъ 16 юний сразиха тоя грандиозенъ реаленъ фактъ, който изчезна като да бѣше мигновенъ миражъ.

София, 16 юний, 1914 год.